

СОЦІАЛЬНІ ДОКТРИНИ ПРОТЕСТАНТИЗМУ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті автором визначено та розглянуто типи релігійних організацій, розкрито соціальні доктрини найпоширеніших протестантських церков в Україні, проаналізовано відмінності та специфіку форм і методів впливу протестантів на сучасного вірянина.

Ключові слова: суспільство, сім'я, протестантизм, соціальні доктрини, адвентизм, баптизм, п'ятдесятники.

В статье автором определены и рассмотрены типы религиозных организаций, раскрыты социальные доктрины распространенных протестантских церквей в Украине, проанализированы различия и специфика форм и методов воздействия протестантов на современного верующего.

Ключевые слова: общество, семья, протестантизм, социальные доктрины, адвентизм, баптизм, пятидесятники.

The author identified and discussed types of religious organizations, the social doctrine of common Protestant churches in Ukraine, analyzed the differences and specific forms and methods of influence on modern Protestant believer In this article

Key words: society, family, Protestantism, social doctrine, Adventism, Baptists, Pentecostals.

Актуальність роботи зумовлена насамперед тим, що протестантизм у сучасну епоху є досить динамічним і багатогранним явищем, яке у своїй основі несе деяку новизну, причому не лише організаційну, а й загалом у підході до окремого індивіда, котрий в умовах сьогодення може своїми можливостями долати життєві турботи та набуває значно вищі можливості, ніж у традиційних віросповіданнях. Варто відмітити і різноманітність методів, якими протестантські організації намагаються зацікавити потенційних вірян.

Мета роботи визначається її актуальністю та передбачає аналіз соціальних доктрин нетрадиційних релігій у сучасному українському суспільстві.

Основні завдання:

1. Проаналізувати соціальні доктрини протестантизму в умовах розвитку сучасного українського суспільства.

2. Визначити особливості діяльності найпоширеніших протестантських течій у контексті соціальних перетворень суспільно-релігійної сфери України.

3. Дослідити форми включення протестантських громад у розв'язання найактуальніших соціальних проблем сучасності.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням протестантизму та форм його функціонування в сучасному суспільстві займались: І. Бунечко,

С. Пхиденко [1], В. Докаш [3], А. Колодний, П. Яроцький [4], З. Калиничева [6], М. Черенков [8].

Виклад основного матеріалу. Говорячи про протестантизм, особливо про його пізні течії, важливо пам'ятати, що за роки незалежності української держави нетрадиційні віросповідання пройшли досить складний шлях за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, ступенями відкритості до суспільства і ставленням до держави і, навпаки, ставленням суспільства і держави до них – від секти, деномінації до церкви.

Розвиваючи тему особистості й особистісної віри, протестантизм актуалізує особистісні аспекти благочестя, покликання, загального священства та свободи совісті. При цьому основні догмати розглядаються ним крізь призму особистості, що проявляється в соціокультурних вимірах, коли соціальні доктрини трансформуються у спосіб життя, у регламент буденності, стають засадами етики та соціальних відносин. У свою чергу, цей ряд богословських та соціальних характеристик, підвалинами якого виступають індивідуальна свобода та відповідальність, цінність особи, а також віра як самовизначення людини, узгоджується з соціальними принципами індивідуалізму, демократизму, християнського гуманізму та свободи релігії. Як наслідок, віряни, які сповідують

протестантизм, надзвичайно прихильні до демократичних принципів і цінностей [8, с. 145].

Чітко вираженим поясненням вищесказаного є формування соціальних доктрин і соціальних позицій протестантських церков, серед яких ключовими постають екзистенційні проблеми, а саме економічна нерівність у світі, громадська мораль та права людини. Гуманна позиція протестантизму в питаннях соціальної справедливості проявляється в зростанні кількості церков не тільки в Україні, а й на «чорному континенті» та в інших регіонах третього світу.

Відомий український дослідник В. Докаш у своїх працях зазначає, що протестантизм у своєму вченні виходить із того, що в людині є всі необхідні якості, щоб вона прагнула до взаємодії із собою подібними, тобто до суспільного життя. Саме процес соціалізації тут вважається значущим, оскільки суспільство зберігає досвід, традиції, знання попередніх поколінь. Це вважається важливим ще й тому, що коли людина соціалізується, входить у життя, вона збагачує себе всім тим, що людство напрацювало, відібрало і зберегло за всю історію існування. Церквою визнається, що тільки в такому випадку зріла, розвинута особистість є основним багатством суспільства, джерелом та рушійною силою його розвитку. Саме тому Церква закликає людей зберігати свою гідність та розвивати свою особистість. Церквою також ставиться питання про те, що сім'я, як основна соціальна ланка суспільства, повинна нести відповідальність за формування особистості дитини [3, с. 105].

У цьому контексті доцільно розглянути соціальні доктрини основних протестантських громад. До прикладу, адвентисти переконані, що сім'я – серце суспільства і нації, а тому вважають, що добробут суспільства, успіх Церкви і процвітання нації залежить від впливу родини [5, с. 19]. Соціальне вчення Церкви (викладене в «Основах соціального вчення Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня в Україні») передбачає, що сім'я для того, щоб ефективно виконувати соціалізаційну функцію, повинна постійно займатися вихованням дітей, вчити їх виконувати соціальні ролі, готувати до подружнього життя. Акцент робиться на тому, що християнський шлюб повинен ґрунтуватися на любові, взаємоповазі, визнанні гідності й індивідуальності кожного члена сім'ї [3, с. 105].

Зазначимо, що усі протестантські конфесії наполягають на беззастережному виконанні біблійних приписів і категорично відкидають штучне обмеження дітонародження. Висока народжуваність, неприпустимість її регуляції виступає і релігійним обов'язком, і обов'язком перед оновірцями, і умовою благополуччя всієї спільноти. «Ті, хто піклуються про зростання церкви, – підкреслює адвентистський автор, – не бояться мати великі родини» [1, с. 126-137]. Багатодітність кардинально впливає на атмосферу родини, характер наслідування соціального й духовного досвіду її старших поколінь і дуже

істотно позначається на забезпеченні безперервності релігійної традиції.

Отже, принципи соціалізації в соціальному вченні церкви АСД ґрунтуються на низці засадничих пріоритетів: 1) батьки повинні відігравати первинну роль у вихованні дітей та бути прикладом моральності; 2) дітям надається право самим обирати свій шлях у духовному житті; 3) прилучення до Церкви та прийняття релігійних цінностей батьків – самостійне рішення дитини [5, с. 24-26].

Церква робить усе можливе для зміцнення сімейних підвалин у сучасному суспільстві. Вона закликає вірян жити за християнськими моральними принципами, практикуючи їх у своєму житті.

Як свідомі громадяни своєї держави, адвентисти, згідно з Основами соціального вчення (викладене в «Основах соціального вчення Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня в Україні»), повинні займати активну соціальну позицію, прагнути узгодити своє життя й життя інших людей з вічними принципами морального Закону. Адвентистське співтовариство вважає, що соціальне середовище – необхідна умова нормального, повноцінного життя людини і не відмовляється від соціалізації. Навпаки, адвентисти переконані, що спільнота людей носить не лише соціальний, але, перш за все, духовний характер, тому Церква ревно піклується про те, щоб духовне начало суспільства не розмивалося і люди могли відчувати духовну єдність між собою. Власне це і є той соціальний ідеал, якого повинне прагнути суспільство. У контексті цього Церква закликає всіх людей виявляти любов до ближнього, особливо до тих, хто потребує допомоги й підтримки, сіючи тим самим у суспільстві зерна добра й любові [3, с. 106].

Суспільство для адвентистського середовища – категорія не тимчасова. Соціальна природа людини, переконані адвентисти, збереже свою актуальність і у вічності, а суспільна організація життя існуватиме й за межами цього світу. Церква вважає справедливість одним з головних принципів суспільного устрою і виступає послідовним захисником соціальної справедливості. Враховуючи, що благополуччя кожного залежить від загального добробуту, співтовариство закликає всіх брати активну зацікавлену участь у його створенні. Керуючись принципом солідарності як поєднання особливого й соціального, адвентисти вважають, що справжня солідарність – це якість зрілої незалежної особистості, що виявляється в її здатності жити в середовищі собі подібних, співпрацюючи та розділяючи з ними радість і негоди. Для людини, стверджують адвентисти, має стати природним ділитися з оточуючими усяким надбанням – матеріальним, інтелектуальним і духовним багатством, – надаючи їм усяку підтримку. Саме тому Церква закликає імущих ділитися з неімущими, а останніх розвивати свою самостійність і ініціативу.

Як громадяни, християни-адвентисти дотримуються новозавітного принципу – завжди вірно служити суспільству, незалежно від соціального стану. Вірянам пропонується, щоб вони брали активну участь у соціальному служінні, використовуючи свої дари й таланти для блага суспільства й народу. Особливі вимоги висуваються до тих, хто займає високе становище в суспільстві: вони повинні використовувати свій вплив для захисту високих моральних принципів і конституційних норм, захищаючи мир, справедливість, законність і порядок.

Свою духовну сутність у поєднанні із суспільством адвентисти бачать на трьох рівнях відповідальності:

1. Людина відповідальна за духовне, матеріальне й соціальне благополуччя сім'ї.
2. Обов'язок родини полягає у відродженні духу єдності й добросусідства.
3. Церква вітає всі громадські ініціативи, котрі об'єднують людей у добровільній праці на благо суспільства [5, с. 36-45].

Як зазначається в Основах, Церква АСД займає дуалістичну позицію щодо прогресивних змін соціального устрою. По-перше, вона зазначає, що гріховність не дозволить досягнути досконалого рівня цього світу. По-друге, це зовсім не означає відмову від прагнення реалізувати в житті суспільства євангельські принципи справедливості. Відтак, есхатологія адвентизму співіснує із соціальним оптимізмом, який орієнтує вірян на активне соціальне служіння [4, с. 390].

Соціальне служіння Церкви АСД спирається на два принципи: гідність людини (не жалість, а допомога відновити себе) та всезагальне призначення земних благ (збереження загальної рівності й надання допомоги тим, хто найбільш її потребує). Реалізуючи в різних формах соціальне служіння, Церква виступає послідовним захисником принципу соціальної справедливості. В організації соціального служіння та надання допомоги тим, хто потребує, адвентисти керуються принципом субсидіарності (не допомога субсидіями, а боротьба за людську самостійність, відповідальність і компетентність).

Основні напрями соціального служіння Церкви визначаються тим колом соціальних проблем, які окреслені Святим Письмом: нагодувати голодних, напоїти спраглих, одягти роздягнених, відвідувати хворих, приходити до ув'язнених, піклуватися про вдів і сиріт, навчити тих, кому бракує знань, утішити страждальців. Соціальна доктрина Церкви АСД основою соціального служіння визначає особисту участь у ньому кожного, високу мотивацію і творчу реалізацію закладеного в християнстві потенціалу милосердя й любові [4, с. 411-412].

Подібні підходи до соціалізації та адаптації вірян до соціального середовища ми знаходимо в інших соціальних доктринах протестантських церков. Протестантські церкви, як зазначає релігієзнавець М. Черенков, вважають пріоритетним

для себе завдання ініціювати моральну відповідальність громадян перед суспільством, спонукати людей об'єднуватися у громадські організації, зорієнтовані на добродійні, соціальні, освітні, правозахисні дії [8, с. 127].

Лідери євангельського руху, наприклад, наголошують на тому, що турбота про фізичні і соціальні потреби людей має не менше значення, ніж євангелізація і навчання. Тому на початку 90-х рр. природним для протестантського середовища стало підприємництво, що поклато початок для реалізації церквою місії соціального служіння та виходу релігійних організацій із політичної напруженості. Євангельські Церкви спонукають своїх вірян до активної соціальної праці, шукають нові методи та форми присутності в суспільстві. Благодійництво та вплив євангельських громад на суспільні процеси стають усе більш вагомими. Служіння суспільству, як вважає М. Черенков, спирається вже не стільки на окремі ініціативи, скільки на соціально-богословську позицію. У першому наближенні цю позицію можна окреслити так: церква повинна повернутись обличчям до суспільства і служити йому в усіх сферах життя, проповідуючи і втілюючи євангельські принципи й цінності як абсолютні світоглядні орієнтири, соціальні правила й етичні регулятиви [3, с. 107].

Акцент на соціальному служінні; активна участь церков у вирішенні гострих соціальних і моральних питань суспільства; соціально-відповідальна, християнсько-патріотична, активно-громадська позиція церкви – це головний напрям і спосіб соціалізації євангельських церков, вихід за межі вузько-церковного й конфесійного служіння та входження у громадське життя.

У центрі подібної просуспільної орієнтації – осучаснена протестантська концепція соціального Євангелія, дія якої полягає в заохоченні мирської активності вірян, більшого сприйняття ними суспільних, виробничих, освітніх, культурологічних і навіть політичних сфер буття. Концепція соціального Євангелія, на думку протестантських теологів, повинна допомогти особі у переведенні її християнських етичних переконань у русло конкретних дій на поприщі удосконалення сучасної людини і сучасного світу. Не випадково протестантська література і проповідь окрім релігійно-етичних і власне церковних аспектів звертаються до найрізноманітніших сфер життєдіяльності людини.

З огляду на це, сучасний протестантизм високо оцінює більшість соціально-етичних аспектів буття як особистого, так і колективного. Наприклад, баптистська, адвентистська, п'ятидесятницька Церкви дотримуються цілком визначеної загально-християнської позиції стосовно абортів. Будь-які втручання в біологічну природу жінки, вважають вони, не можуть бути моральними, оскільки суперечать Божому замислові. Такий же осуд викликає у протестантів евтаназія (умертвіння безнадійно хворих із гуманних, з погляду медичної етики, міркувань), пересадка органів, генна

інженерія і будь-які експерименти в галузі біомедицини. На їхню думку, цілісність біологічної природи людини – це, передусім, питання її Божественної природи. Ніхто з людей не повинен втручатись у задуману Богом будівлю Всесвіту і людини, оскільки цей задум єдино правильний, найгуманніший. Віряни переконані, що кожен несе відповідальність перед Богом за власні вчинки, і зобов'язаний дотримуватися тих заповітів служіння і добра, котрі залишив Христос. У соціальній проекції розуміння добра для багатьох протестантів – це і вимога абсолютної відмови від алкоголю й куріння, азартних ігор і нездорового способу життя. Причому, вони не тільки засуджують подібну поведінку, а й прагнуть надати практичну допомогу.

Соціально-етичні уявлення протестантів визначають їхнє ставлення до глобальних проблем сучасності: війни і миру, екологічної, енергетичної, демографічної, сировинної, негативних наслідків НТР, урбанізації тощо. За позицією протестантських церков, віряни повинні взяти найактивнішу участь у розв'язанні цих проблем. Саме з цього погляду розглядають вони посилення євангелізаційної практики: адже власними зусиллями ніхто не спроможний подолати труднощі, без втручання Бога гідне існування людини, побудова справедливого суспільства неможливі.

Відносно соціальних доктрин баптистів варто, насамперед, відмітити їх відкритість суспільству. Так, якщо в минулому баптисти уникали світської інформації, прагнули замкнути себе у сфері релігійних інтересів, то сьогодні вони відкриті світській культурі, внутрішньому й міжнародному життю країни. У поведінці й способі життя значна частина віруючих орієнтується на загальнолюдські цінності та моральні норми, у них переважає світська мотивація прийнятих рішень і поведінки.

Водночас зростає миротворча діяльність баптистських громад і участь у ній вірян. Варто відмітити, що зазначені процеси в середовищі баптизму відбуваються складно і суперечливо. Нерідко вони зустрічають опір баптистських ортодоксів, які намагаються перешкодити зростанню соціальної активності вірян, прагнуть обмежити їхнє духовне життя релігійною громадою і захистити баптизм від секуляризаційних процесів.

Соціальне вчення церкви переглядається і ставиться питання про соціальну відповідальність церков за ті процеси, що відбуваються в суспільстві. У цих умовах церква, на нашу думку, повинна не лише реагувати на негативні соціальні виклики, а й повернутися до свого соціального ідеалу, до спроб його реалізації. Євангельські церкви повинні вийти за рамки виключно релігійної діяльності і посилити свою соціальну діяльність.

Баптизм також вважає за необхідне існування приватної власності, яка традиційно в протестантизмі розглядається як Богом встановлена норма соціальних відносин. Однак багатство, за соціальною концепцією, не повинно бути метою

для людини. Баптисти вслід за Кальвіном вважають, що багатство дано Богом людині для збереження. Християни повинні правильно ним розпоряджатися. «Власність дається Богом на збереження, тому посягати на нього гріх, бо воно слугує звершенню добрих справ та широкій благодійності: «якщо людина відроджена згори від Духу, то вона не раб багатства, і якщо має його, то є лише його управителем». Багатство розглядається, з одного боку, як Боже благословення, а з іншого – як ознака ділових якостей людини: її працелюбства, бережливості [6, с. 21, 25].

Щодо сутності й функціонального призначення родини, сім'ї є дещо схоже з адвентистами. Баптисти також стверджують, що шлюб – це союз між чоловіком і жінкою з метою взаємної допомоги, підтримки, продовження людського роду. Діти є дорогоцінним скарбом, за яких вони несуть відповідальність перед суспільством. Штучне переривання вагітності (аборт) розглядається як вбивство і засуджується, як навмисний гріх.

Баптисти твердо стоять на позиції, що саме через благочестиве життя повинні сприяти пануванню добра, свободи та миру для всіх людей, бо саме людина створена для добрих вчинків. Вони переконливо стверджують, що християнин повинен працювати, створюючи корисне своїми руками. Сфера діяльності віруючого – це справа його сумління, проте вона не повинна містити насильства та обману [2, с. 35].

Велику увагу соціальним проблемам сім'ї приділяють і п'ятдесятники, стверджують, що шлюб – це установлене поєднання двох людей протилежної статі, що утворює сім'ю. Чоловіки, як глава сім'ї, повинні з любов'ю керувати сім'єю, творячи злагоду і святість, приносячи все благо для сім'ї. Чоловіки повинні любити своїх дружин, не бути з ними суворими й піклуватися про єство своєї сім'ї. І дружина, у свою чергу, повинна любити чоловіка свого і дітей своїх, бути цнотливою, чистою, доброю, турботливою. Так само стосовно їхнього вчення, діти є дорогоцінним скарбом, за яких батьки відповідають і повинні виховувати в душі любові до людей та до праці.

Своє ставлення до суспільства п'ятдесятники визначають «Основи віровчення та богослужбової практики» у розділі «Наше ставлення» [7, с. 26-27]. Церква вчить, що віруюча людина повинна мати активну життєву позицію, піклуватися про добробут своєї країни, про проблеми суспільства й виробництва, виконувати цивільні обов'язки.

Стосовно інших конфесій ідеться мова про те, що треба жити в мирі з ними, виявляти до них повагу, милосердя, любов, не осуджувати й не лихословити їх, не ворогувати з ними; усіх християн вважати Божими дітьми. В підрозділі «До світської влади» зазначається, що християнин повинен шанувати владу, коритися владі, віддавати їй належне, молитися за владу. Тут чітко зазначається, що церква відокремлена від держави, але це не заважає деномінації включатися в

розробку соціальних проєктів та їх реалізацію. Загалом можна сказати, що Церква бажає активно співпрацювати як із державою, так і з громадськими організаціями в соціальній сфері.

Якщо для баптистів та адвентистів характерними є висока соціальна активність, то Свідки Єгови є, як правило, соціально пасивними. Адже, на їхню думку, суспільство за межами їх деномінації є гріховним. У своїй літературі вони заявляють, що Бог має справу лише з однією організацією, і ця організація – Свідки Єгови. На їхню думку, всі інші організації будуть знищені Богом під час Армагедону.

Якщо для протестантизму, починаючи з Лютера, держава розглядалася як служниця Бога, то для єговістів це знаряддя в руках сатани. Відповідно Свідки Єгови відкидають військову службу, не балотуються на виборах та не відвідують їх. Хоча абсолютна більшість із них є законслухняними, до чого їх і привчають через проповіді, однак через доктрину про відділення праведних від грішних можна говорити про досить низьку соціалізацію організації Свідків Єгови. Єговістська література постійно наголошує на необхідності відділитися від гріхів цього світу. Тому у своїй повсякденній практиці, на жаль, Свідки Єгови часто ототожнюють приклади аморальності з усім неєговістським суспільством. Через це вони відмежовуються від оточуючих, часто навіть від власних близьких.

У своїй літературі єговісти постійно наголошують на великій кількості соціальних, природних, військових та ін. негараздів, які, на їхню думку, не можуть бути розв'язані інакше, ніж через встановлення Царства. При цьому вони поєднують негаразди, що їх можна спостерігати на землі, з нездатністю людства самостійно вирішувати свої проблеми. Єговісти переконані, що всі перераховані негаразди спричинені відходом від плану Бога щодо людей. На їхню думку, тільки Єгова може вирішити проблеми людства. І допомогти йому в цьому може виключно названа нами організація. У негараздах проголошується винним сатана та ті організації, що служать йому (всі, крім Свідків Єгови). Відповідно і спасіння для людства мислиться виключно через призму навернення до лав цієї організації. У цьому можна побачити значний контраст між ученням Свідків Єгови та баптистів, адвентистів та п'ятдесятників. Якщо баптисти та адвентисти, розуміючи проблеми людства, намагаються зарадити їм, беручи активну участь у

соціальному поступі і закликаючи до цього своїх вірних, то Свідки Єгови на практиці відмовляються співпрацювати з суспільством, а лише звинувачують його в негараздах.

Щоправда, при цьому Свідки Єгови передбачають такі можливі сфери співробітництва громад із владою, як турбота про духовне та моральне здоров'я суспільства; підтримка інституту сім'ї, материнства та дитинства; служіння милосерддю та доброті; сприяння толерантності, взаємному розумінню та співробітництву між людьми; популяризація миротворництва; виховання любові до батьківщини; участь у підготовці законодавчих актів, які регулюють державно-конфесійні відносини; посилення профілактики правопорушень, турбота про осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі; наука та освіта; охорона здоров'я; культурна та творча діяльність; робота в ЗМІ; діяльність з охорони навколишнього середовища; сприяння соціально-економічному розвитку [8, с. 74].

Черенков М. М. із цього приводу говорить про той факт, що всі протестантські соціальні доктрини трансформуються у спосіб життя, втілюються в буденність, стають засадами етики та соціальних відносин, підвалинами чого виступають індивідуальна свобода та відповідальність, цінність особи, а також віра як самовизначення людини, що узгоджується з соціальними принципами індивідуалізму, демократизму, християнського гуманізму та свободи релігії [8, с. 14].

Висновки. Таким чином, розглядаючи соціальні доктрини протестантських організацій у контексті соціокультурних перетворень українського суспільства можна зробити такі висновки:

- протестантському середовищу властиві соціальний евангелізм, відкритість до суспільства і соціальна відповідальність;
- протестантизм, як специфічна культура, функціонує в системі дихотомічної моделі: з одного боку, орієнтація на есхатологічну перспективу; з іншого – включення в соціальне середовище через свої соціальні проєкти;
- протестантські громади мають високу динаміку розвитку та високу довіру з боку суспільства та громадської думки завдяки широкомасштабній соціально значущій роботі;
- протестантські деномінації мають великий досвід роботи в так званих соціально запущених сферах і готові до співробітництва з державою в рамках своїх соціальних проєктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бунечко И. Социологические исследования проблем социальной активности молодых верующих протестантских течений в современных условиях / И. Бунечко, С. Пхиденко. – М. : Политиздат, 1989. – 258 с.
2. Визнання Віри Євангельських Християн-Баптистів та практика християнського життя і служіння. – Ч. : КНИГИ-XXI, 2000. – 48 с.
3. Докаш В. Форми реалізації особистості в контексті соціальних доктрин протестантських церков / В. Докаш // Релігія та Соціум. – 2010. – № 1 (3). – С. 105–110.
4. Історія релігії в Україні : [у 10 т.] / [редкол. : А. Колодний (голова) та ін.]. – Київ-Дрогобич, 2007. – Т. 6: Пізній протестантизм в Україні. (п'ятдесятники, адвентисти, Свідки Єгови) / [за ред. П. Яроцького]. – 616 с.
5. Історія Церкви християн Адвентистів Сьомого Дня в Україні. – К. : Грані-Т, 2004. – С. 24–26.

6. Калиничева З. Социальная сущность баптизма 1917-1929 гг. / З. Калиничева. – Ленинград, 1972. – 25 с.
7. Основи віровчення та богослужбової практики Церкви Християн віри євангельської п'ятидесятників України. – Ч. : Рута, 2007. – 30 с.
8. Черенков М. Протестантизм як рафіноване християнство : [монографія] / М. Черенков, А. Колодний, Л. Филипович // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – Спецвипуск 2009-2. – 237 с.

Рецензенти: Лозко Г. С., д. філос. н., професор;
Локтіонова Д. А., к. політ. н.

© Буга Є. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 05.11.2013 р.

БУГА Євгеній Валерійович – асистент кафедри соціології філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Коло наукових інтересів: якісні методи в соціології, електоральна соціологія.